

ІДЕОЛОГІЧНІ ЗМІНИ У ПОЛІТИЦІ КОМУНІСТИЧНОГО ІНТЕРНАЦІОНАЛУ В 1935–1939 РР.

Малець О.О.

доцент

*кафедра суспільних дисциплін та фізичної культури,
Мукачівський державний університет*

IDEOLOGICAL CHANGES IN THE POLICY OF THE COMMUNIST INTERNATIONAL IN 1935-1939'S.

Malets O.O.

Associate Professor

*Department of Social Disciplines and Physical Culture,
Mukachevo State University*

АНОТАЦІЯ

У даній статті розглянуто особливості ідеологічних змін, які відбувалися в Комуністичному Інтернаціоналі у другій половині 1930-х рр. На конкретних прикладах досліджено політику Комінтерну у створенні «антифашистського фронту» у Європі. Охарактеризовано основні ідеологічні особливості міжнародної політики Комінтерну та встановлено їхній взаємозв'язок із зовнішньою політикою СРСР. Зроблено висновки про те, що в період з 1935–1939 рр. Комінтерн створив гнучку програму стратегії і тактики у якій комуністам дозволяли вступати в союзи з так званими «буржуазними» партіями на основі «антифашистських фронтів». Водночас зберігалася головна мета встановлення світового комунізму шляхом проведення революції.

ABSTRACT

In this general paper the peculiarities of the ideological changes that took place in the Communist International in the second half of the 1930's is discussed. The concrete examples illustrate the policy of the Comintern in the creation of an anti-fascist front in Europe. The main ideological peculiarities of the Comintern's international policy are characterized and their relationship with the foreign policy of the USSR is established. Conclusion are drawn that in the period from 1935-1939 the Comintern created a flexible program of strategy and tactics in which the communists were allowed to enter into alliances with so-called "bourgeois" parties based on the "antifascist fronts". At the same time, the main goal of the establishment of world communism was preserved through a revolution.

Ключові слова: комунізм, СРСР, фашизм, міжнародні відносини.

Keywords: communism, USSR, fascism, international relations.

Комуністичний Інтернаціонал, або Третій Інтернаціонал (аббревіатура Комінтерну) був заснований членами революційного крила міжнародного соціалістичного руху на чолі з російськими більшовиками у березні 1919 р. Основним завданням організації, яка у своїй роботі була побудована на принципі так званої «демократичної централізації», було проголошено забезпечення підтримки комуністичного руху в усьому світі та поширення «світової пролетарської революції». Однак, до кінця 1920-х рр. першочергові цілі Комінтерну втратили актуальність, а сама організація перетворилася на зручний інструмент СРСР для проведення підривної діяльності в інших європейських державах.

В умовах доктрини «сталінізму», яка проголосувала гасло побудови «соціалізму в окремій країні» змінювалася і сама політична риторика Комінтерну. Члени організації дедалі частіше звертали увагу на внутрішньополітичну ситуацію у СРСР, що у підсумку виливалось у відверте загравання з політичними лідерами ВКП (б). Зрештою, це призвело до того, що поряд із партійними чист-

ками в середовищі радянських комуністів саме значення Комінтерну поступово нівелювалось. Водночас, в умовах наростання фашистських а нацистських настроїв у Європі Комінтерн став інструментом для формування так званих «народних фронтів» задля протидії «європейській диктатурі», насправді ж – поширення і зміцнення свого впливу поза межами СРСР. Особливий інтерес викликає стратегія та тактика Комінтерну напередодні початку Другої світової війни, оскільки її вивчення дозволяє зрозуміти основні та справжні цілі комуністичного тоталітарного режиму в СРСР.

Дослідженню даної проблематики присвячено чимало наукової літератури, яка у своїй більшості побачила світ ще у радянський період та трактувала усі дії Комінтерну з позиції марксизму-ленінізму і не виходила за рамки офіційної державної політики. Комінтерну відводилась провідна роль у поширенні соціалістичних ідей у світі. Ситуація з вивченням історії та діяльності Комінтерну змінилася після розпаду СРСР. Доступ до радянських архівів, що містили інформацію про діяльність організації, в значній мірі дозволив по новому глянути на її діяльність, переосмислити її історію та

справжні цілі, які переслідував Комінтерн. Як наслідок у зарубіжній, передусім російській історіографії з'явилося чимало монографій та статей із заданої проблематики. Серед усього загалу таких робіт особливо вирізняються праці М. Мухаммеджанова [8], А.Ватліна [1,2], О. Ємельянової [5] та ін. У той же час, у вітчизняному науковому дискурсі дана проблема не стала предметом особливого зацікавлення істориків, а тому потребує свого дослідження.

Формулювання цілей дослідження. Вивчення особливостей ідеологічних змін, які відбувалися в Комуністичному Інтернаціоналі у другій половині 1930-х рр. і є метою даної статті.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. У перші роки свого існування Комінтерну вдавалось зберігати певну автономність у діяльності від влади радянської Росії. На реалізацію головної цілі Комінтерну – поширенні «світової революції» була спрямована і організація різноманітних політичних відділів та бюро в структурі Комінтерну. Однак, поступово організація зазнала значної організаційної розбудови, яка також супроводжувалася частими переформатуваннями її складових. Сам же Комінтерн перетворився на жорстко централізовану організацію, яка у своїй діяльності підпорядковувалася вказівкам з Москви.

У 1924–1928 рр., коли в середовищі радянської партійної верхівки відбувалася боротьба за владу, Комінтерн відіграв важливу роль у цілковитій та безапеляційній перемозі Й. Сталіна над опонентами всередині ВКП (б) – насамперед Л. Троцьким і Г. Зінов'євим. Комуністичний Інтернаціонал був широко залучений в дискусію щодо внутрішньопартійних розбіжностей у ВКП (б), оскільки противники Й. Сталіна мали високий авторитет у середовищі міжнародного комуністичного руху. Проте, завдяки умілим політичним інтригам з боку Й. Сталіна найбільш небезпечні суперники були дискредитовані і виключені з керівних органів партії і Комінтерну. Діяльність Комуністичного Інтернаціоналу в цей період була більш ніж показовою, оскільки самі члени Комінтерну у своїх політичних вподобаннях виходили передусім з політичної доцільності – підтримки тих членів ВКП (б), чиї позиції видавалися сильнішими і хто міг запропонувати значні політичні дивіденди. З остаточним приходом Й. Сталіна до влади та зміцнення його позицій у ВКП (б) у 1928 р. а також після періоду репресій, який тривав у 1932–33 рр., механізм сталінської диктатури став звичною частиною механізму контролю, який практикував СРСР, а структури Комуністичного Інтернаціоналу почали відігравати другорядну роль в існуванні міжнародного комуністичного руху.

У другій половині 1930-х рр., фактично до початку Другої світової війни Комінтерн у своїй діяльності аналізував виключно політичні чинники, що впливали на ситуацію в світі. Комуністи відмовилися від орієнтування на економічні чинники розвитку західного світу в 1928–1934 рр., які багато в чому визначались «великою депресією» – загально-

світовою економічною кризою. Вочевидь, причиною такого стану речей було нестабільне положення СРСР на міжнародній арені. Поряд з цим провідні діячі Комуністичного Інтернаціоналу з року в рік очікували настання чергової економічної кризи, яка мала виникнути в умовах нежиттєздатності «капіталістичної системи». Особливу увагу водночас було звернено на явище фашизму, який згідно із теорією Комінтерну, був свідченням капіталістичної нестабільності. Його тлумачили як доказ існування слабкості і паніки серед правлячих кіл західних держав, які більше не могли контролювати ситуацію у власних державах «звичайними» засобами. Фашизм трактувався як «відкрита терористична диктатура найбільш реакційних, найбільш шовіністичних і найбільш імперіалістичних елементів фінансового капіталу...». Зокрема, саме так його було означено на XIII пленумі Виконкому Комінтерну у 1933 р. Водночас, у середовищі Комінтерну поступово змінювався підхід до вирішення проблеми фашизму. Якщо впродовж 1920-х рр. було запропоновано проводити негайну боротьбу за «пролетарську революцію» і руйнування капіталістичної системи, то починаючи з 1930-х рр. перед керівництвом Комінтерну постала дилема розробки нового визначення, що забезпечує перемогу над фашизмом у рамках самої капіталістичної системи. Комуністи критикували усіяке недооцінювання фашистської загрози та вказували на небезпеку «ілюзій автоматичного краху фашистської диктатури» [9, с. 13].

Комінтерн проводив значну відмінність між так званою «буржуазною» парламентською демократією, «буржуазним» правлінням і фашистською диктатурою, яка досі не проводилася. Також Комінтерн почав розрізняти роль агресивних фашистських держав (Німеччина, Італія і Японія) і неагресивних капіталістичних держав (Британія, Франція, США та інші). Зауважимо, що відтепер не усі міжнародні альянси «імперіалістичних держав» розглядалися однаково негативно. Зокрема, йшлося про те, що низка держав, які хоч і були імперіалістичними, все таки могли стати через деякий час пацифістськими.

В документах Комінтерну дедалі частіше йшлося про непримиренну боротьбу між «розпалювачами війни» – силами світового фашизму (фашистські диктатури і рухи) і антифашистськими силами. Зрозуміло, що згідно з визначенням самих учасників Комінтерну, провідну роль у формуванні антифашистських сил відігравав СРСР, міжнародний пролетаріат і інші елементи «експлуатованих мас». В окремих моментах допускалась участь у такій «антифашистській боротьбі» також інших, «неагресивних» держав, соціал-демократичні партії та різноманітних верств «буржуазного класу». Разом з тим, Комінтерн дедалі чіткіше переходив на таку позицію, коли нейтралітет неможливий. Відтак, нейтралітет маленьких держав, таких як Скандинавські країни, прирівнювався до ворожості щодо демократії та миру. Його називали безглуздом, оскільки агресивні держави прагнули

не тільки до колоніальних завоювань, але і до завоювання Європи. Впродовж 1930-х рр. Комінтерн продовжував говорити про «назрівання» нових «підйомів» в революційному русі. Однак, після 1935 р. Комінтерн не вимагав того, щоб нестабільність в світі капіталізму була використана для досягнення найближчих цілей захоплення влади комуністами.

На особливу увагу заслуговують і погляди та оцінки, яку надавали члени Комінтерну ролі КППС і СРСР в цей період. Станом на 1935 р. радянський диктатор Й.Сталін остаточно закріпив свій контроль над Комінтерном, а тому фактично у кожній своїй доповіді спікери Комуністичного Інтернаціоналу згадували його особу, як ключову у розвитку міжнародного комуністичного руху. Також йому була приписана заслуга в розробці основних напрямків нової генеральної лінії, зокрема створення «антифашистського народного фронту», проголошеного VII конгресом, якої дотримувались впродовж наступних чотирьох років.

Використання збройних сил СРСР від імені світової революції не було передбачено Комінтерном, за винятком лише того випадку, коли в мирний час на «оплот соціалізму» буде здійснено напад. Армію СРСР показували як необхідний елемент для захисту «світової революції». Більше того, будь які вислови про бажання СРСР та його армії «експортувати революцію в Європу» розцінювали як «брудну пропаганду німецького фашизму». Такий крок, як стверджувалось, міг настати лише за умови нападу на СРСР з боку «європейських загарбників».

Основні характерні особливості цього періоду були сформульовані на VII конгресі Комінтерну, який зібрався влітку 1935 р. Зокрема, виступаючи від імені Виконкому Комінтерну лідер німецьких комуністів В.Пік охарактеризував основні напрямки політики Комінтерну в наступні чотири роки. Суть його виступу було викладено в тезах:

- 1) капіталістична система «доценту розхитана» під час Світової економічної кризи;
- 2) зростання та поширення фашистської ідеології в світі наблизило світ до війни;
- 3) СРСР став найпотужнішим і найважливішим фактором у світовій боротьбі за соціалізм;
- 4) у світовому масштабі співвідношення сил змінилося на користь соціалізму;
- 5) «революційна криза» назрівала у всьому світі, однак ще не дозріла [116 с.46–84];

Водночас, у стратегії та тактиці Комінтерну були відчутні зміни у порівнянні з 1920-ми рр. Відтепер Комінтерн не наполягав на необхідності якнайшвидшого захоплення влади комуністами. Натомість, особлива увага була приділена підготовці до майбутньої боротьби за владу.

Теза Й.Сталіна про необхідність ретельної підготовки до революції, яку він оголосив на XVII з'їзді ВКП(б) в 1934 р., активно цитувалася учасниками Комінтерну. Вона вплинула на розвиток комуністичного руху в європейських державах, на який тепер було покладене завдання створення широкого антифашистського фронту в своїх державах.

Він мав з одного боку захистити існуючі демократичні привілеї від будь-якого нападу з боку фашизму в рамках однієї країни, а з іншого – захистити національну незалежність від агресивних фашистських держав. В умовах існування досить жорстко централізованої моделі Комінтерну до 1935 р. це було досить незвичним кроком. Поряд з цим, перемога соціалізму в СРСР, зазначалося в резолюції, ухваленій на VII конгресі Комінтерну, означає «новий найбільший зсув в співвідношенні класових сил в світовому масштабі на користь соціалізму, на шкоду капіталізму» [9, с. 41.].

Учасники Комінтерну сприймали нову модель стратегії і тактики як підготовку до остаточного захоплення влади комуністами, яке було не скасоване, а лише відкладене до «кращих часів». Відтак, повалення світового капіталізму залишалося завданням майбутнього. Зауважимо, що суттєвих здвигов у стратегії та тактиці Комінтерну не відбулося, і вони і надалі зберігали основні цілі комуністів, що передували захопленню влади: завоювання підтримки з боку пролетаріату і від певних непролетарських верств населення і захист СРСР. Поряд з цим можна говорити про появу нових форми діяльності, які були спрямовані на досягнення цих постійних цілей. Серед них особливо вирізнялися робочий або народний фронт, уряд народного фронту і демократія нового типу. На додаток до них нова стратегія передбачала також створення єдиного фронту «зверху». Тактика єдиного фронту не вимагала від комуністів відмови від публічної критики «реакційних» секцій соціал-демократії, і при цьому вона не означала, що комуністи повинні були залишити «свою незалежну роботу в сфері комуністичної освіти, організації та мобілізації мас».

Війни між капіталістичними державами розцінювалися як «несправедливі» війни, в яких у пролетаріату і «трудівників» взагалі не було ніяких причин боротися за захист національних інтересів. Їх діяльність в таких випадках повинна була бути спрямована на громадянську війну, тобто, на повалення буржуазії в кожній країні.

Комінтерн дотримувався нової тактики, розробленої на VII конгресі, до початку Другої світової війни. Там було зазначено, що війни для захисту національних інтересів були можливі і серед капіталістичних держав і що пролетарі повинні були захищати свою країну (хоча вона перебувала під буржуазним правлінням) від нападу агресивної держави. Під таку тактику підлаштовували колишні виступи В.Леніна, як тепер трактували як «фундамент» нової тактики. Зокрема, мова йшла про те, що теоретик більшовизму ще у 1920-х рр. говорив не тільки про можливість національних воєн проти імперіалізму навіть в Європі, але також і про революційний характер таких воєн і про обов'язок робочого класу по захисту національної свободи в цих війнах. Відповідно, не лише на словах, але й практично було запропоновано обстоювати національну незалежність. Поряд з цим, опір агресору став одним із найважливіших проблем періоду.

Як і слід було очікувати, у політичній риторичній членів Комуністичного інтернаціоналу дедалі рідше зустрічалися слова пролетарська революція», «диктатура пролетаріату», які були характерними для періоду розвитку Комінтерну 1920-х рр. Натомість вони почали частіше витіснятися і зрештою, у другій половині 1930-х рр. повністю були витіснені термінологією, у якій значну частину складали такі терміни, як «антифашизм», «демократія», «незалежність», «світ» і «справедливість» [7, с.158–159]. Помилковим твердженням було б вважати, що політичний лексикон «комінтернівців» змінився повністю, однак важко було не помітити, що на практиці він став менш войовничим і тому більш прийнятним для більшої кількості людей.

Особливості нової моделі стратегії і тактики членів Комінтерну створювали цілковито помилкове враження про те, що міжнародне об'єднання комуністичних партій тепер прийняло програму мирного, демократичного розвитку суспільства, яке в перспективі мало привести до комунізму. Були і ті, хто розчарувався у новій тактиці Комінтерну, вважаючи, що таким чином він повністю відмовився від ідеї проведення світової революції, а отже – відмовився від ідеї боротьби за світовий комунізм. Доповіді VII конгресу Комінтерну в певній мірі засвідчили, що попри відносно миролюбну риторичку Комінтерн все ще наполягав на необхідності насильницького повалення капіталізму за допомогою революції під керівництвом комуністів і встановлення комуністичної диктатури. Кінцевою метою Комінтерну було збереження провідної ролі СРСР у встановленні світового комунізму [10, с. 27–30].

Провідники Комінтерну переконували, що так звані «народні фронти» були складовими перехідного етапу на шляху до соціалізму і комунізму, який зробить непотрібною «пролетарську» революцію. Зокрема, за словами генсека Виконкому Комінтерну Г. Димитрова, метою Комуністичного Інтернаціоналу було залучення якомога більшої кількості людей у «революційну класову боротьбу» і «проведення їх до пролетарської революції, яка як відправна точка відповідає їх життєвим інтересам і потребам» [11, с. 193–199]. Той же Г. Димитров переконував, що фашизм у Німеччині був «ударним кулаком» міжнародної контрреволюції, як головна сила світової фашистської реакції, «головний палій нової імперіалістичної війни» [4, с. 377].

Важливим та цікавим до розгляду документом даного періоду є також «Маніфест до Першого травня», спеціально виданий Виконкомом Комуністичного інтернаціоналу в 1937 р. У ньому йшлося про так званий «похоронний дзвін по капіталізму», який вкотре проголошував необхідність повалення революційним шляхом усталеної системи міжнародних відносин. Автори Маніфесту переконували, що лише революційне повалення капіталізму і його заміна соціалізмом покладе край експлуатації людини людиною і війні» [6, с. 446.]. Статті, які виходили на сторінках дру-

кованого видання Комінтерну – журналу «Комуністичний інтернаціонал», зобов'язувала комуністів слідувати за «ідеалами В.Леніна», не втрачаючи з уваги «кінцеві цілі пролетарського руху», незалежно від того, які могли б бути найближчі цілі [3, с. 10–11]. Більш ніж очевидно, що це свідчить про те, що очільники Комінтерну, як і Й. Сталін, який повністю утвердився при владі в СРСР та проводив масові репресії проти колишніх партійних соратників на протязі 1930-х рр., що ні світова революція, ні комунізм, ні необхідність в насильницькому поваленні капіталізму не були забуті Комінтерном в цей період і залишалися головними цілями комуністів.

У політичних лідерів комунізму не було чіткої, а головне – реалістичної програми для розвитку держави після свого приходу до влади. Так само у них не було чіткого бачення способу розірвати укладені в межах «народних фронтів» та «урядів народних фронтів» союзи з соціал-демократами та перейти до захоплення влади за допомогою «пролетарської» революції. Цілком закономірно, що комуністи планували і надалі використовувати політичну кризу, яка дала початок народному фронту і уряду народного фронту, однак за словами очільників Комінтерну, вони не повинні були жодним чином обмежувати діяльність комуністичних партій та рухів. Натомість вони мали стати засобами для просування мас до диктатури пролетаріату, до радянської республіки». Було також запропоновано, щоб учасники таких «фронтів» у майбутньому визначали форму державної влади після перемоги над фашизмом. Водночас, наявні на сьогоднішній день документи Комінтерну не містяться конкретних тверджень про техніку захоплення влади комуністами після організації народного фронту або уряду народного фронту.

У колоніальних, напівколоніальних і залежних країнах головним завданням перед комуністами було поставлене створення «антиімперіалістичного єдиного народного фронту», який повинен був бути створений для того, щоб зустріти «шалений наступ імперіалізму», спрямований проти колоній, і скоординувати соціальне обурення і «національно-визвольний» рух в цих областях. Між новою комуністичною стратегією в капіталістичних країнах і в колоніальному світі спостерігалися певні схожі риси:

1. Антиімперіалістичний єдиний народний фронт, як і народний фронт в капіталістичних країнах, повинен був представляти собою широку коаліцію, що включає кілька політичних груп і партій;

2. План по створенню такого фронту припускав, що частина «буржуазії» могла б стати тимчасовим союзником комуністів в колоніях, так само як і план зі створення народного фронту в капіталістичних країнах припускав, що деякі соціалісти і частина «буржуазії» могли б стати тимчасовими союзниками комуністів;

3. Обидва типи фронтів вказували на створення урядів народного фронту;

4. Після створення уряду народного фронту був передбачений тимчасовий період «нової демократії» як в колоніях, так і в капіталістичних країнах.

5. Прямі спроби досягнення кінцевих цілей комуністичних партій повинні бути відкладені на пізніший термін, але не полишені зовсім, як в капіталістичних, так і в колоніальних країнах.

У цей період Комінтерн говорив своїм послідовникам про необхідність проведення гнучкої стратегії і тактики у всіх типах держав. На практиці, комуністичні партії повсюдно завуальювали свою справжню роль у суспільстві, аби домогтися більшої підтримки з боку народу, оскільки не були переобтяжені характерною комуністичною риторикою, яка радше відлякувала, ніж сприяла залученню нових політичних соратників. Поряд з цим активно тривав процес розроблення єдиних «народних фронтів» в капіталістичних і колоніальних країнах, які явно були створені Комінтерном як тимчасові організації, що стали його відповіддю на надзвичайну ситуацію, що склалася в той період. Розглядаючи її в більш широкому масштабі, Комінтерн розцінював «фронти» як щось корисне, що розширює комуністичний вплив і, таким чином, допомагає комуністам у їх боротьбі в світовому революційному русі.

В період з 1935–1939 рр. для членів комуністичних партій поза межами СРСР керівники Комінтерну створили досить прогресивну на той час програму стратегії і тактики, в якій їм дозволялося використовувати та декларувати принципи патріотизму, свободи і демократії, брати на себе роль захисників національної незалежності. При цьому, в умовах критики фашизму, комуністи на деякий час відмовились від публічного декларування ключових у діяльності Комінтерну цілей повалення капіталізму та встановлення комуністичного устрою у всьому світі. Їм було дозволено вступати в союзи з іншими партіями на основі так званих «антифашистських фронтів» або на основі

уряду, в якому могли б брати участь і комуністи. Це вклалося у нову модель стратегії і тактики, яка передбачала у підсумку встановлення світового комунізму шляхом проведення революції за сприятливих для цього умов.

Література

1. Ватлин А. Коминтерн: Идеи, решения, судьбы / А. Ватлин. – Москва : РОССПЭН, 2009. – 415 с.
2. Ватлин А.Ю. Коминтерн в мировой истории прошедшего века: реальность, память и легенда. История и общество: истина и мораль / А.Ю. Ватлин // Сборник трудов в честь 70-летия профессора М.М. Мухамеджанова. – Москва, 2006. – 268с.
3. Верность ленинизму – залог дальнейших побед // Коммунистический интернационал. 1938. Февраль. – С. 10 – 11.
4. Димитров Г. Избранные произведения, т. 1, Москва, Госполитиздат, 1957. – 526 с.
5. Емельянова Е. Н. Революционная война или мирное сосуществование? К истории Коминтерна (1919—1923 гг.) / Е. Н. Емельянова. – Коломна : Посад, 2002. – 237 с.
6. Инпрекор. 1937. 1мая.
7. Маккензи К. Коминтерн и мировая революция. 1919 – 1943 / [Пер. с англ. Г. Г. Петровой] / К. Маккензи. – Москва, : Центрполиграф, 2008. – 468 с.
8. Мухамеджанов М.М. Избранные статьи / М.М. Мухамеджанов. – М.: Издательство Московского гуманитарного университета, 2006. – 211 с.
9. Резолюции VII Всемирного конгресса Коммунистического Интернационала. – Москва, 1935.
10. Шириня К. К. Стратегия и тактика Коминтерна в борьбе против фашизма и войны (1934–1939 гг.). М., 1979. – 406 с.
11. VII конгресс Коммунистического Интернационала и борьба против фашизма и войны. (Сборник документов) . М., Политиздат, 1975. – 528 с.